

სოფიო ანდლულაძე
ისტორიის დოქტორი

**წმინდა აღმსარებელ ეპისკოპოს სტეფანეს
(პარგალაშვილი) მოსაზრებები მუსიკისა
და სიმღერის წარმოშობის შესახებ**

წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე სასულიერო სფეროში მოღვაწეობის კვალდაკვალ, აქტიურ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეწეოდა. ცნობილია მისი როლი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაარსებისა და ფუნქციონირების საქმეში [1, 72-86]. იგი განსაკუთრებული მონდომებით კრებდა და ამუშავებდა ხალხურ ზეპირსიტყვიერ მასალას. ეს უკანასკნელი უძველესი ხანიდან იღებს სათავეს და მასში საუკეთესოდაა ასახული ქართველი ხალხის წეს-ჩვეულებები თუ რელიგიურ-მითოლოგიური შეხედულებები. როგორც წესი, თქმულებებსა და ზეპირგადმოცემებში ხალხში დაგროვილი დიდძალი ცოდნაა ასახული, თუმცა ძირითადი სათქმელი ერთგვარი საბურველითაა დაფარული და, როგორც თავად წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე აღნიშნავს, მათში ჭეშმარიტების მაძიებელი ლამობს იპოვოს ის, რასაც ეძებს სხვადასხვაგვარი წინარემოსაზრებებითა და ჰიპოთეზებით. ეს მოსაზრებები უნდა ემყარებოდეს სარწმუნო ისტორიულ ცნობებსა და არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებით მოპოვებულ მასალებს [2].

ქვემდებარე სტატია მითითებულ საარქივო დოკუმენტის განხილვას ეძღვნება, სადაც ის 1866 წელს, მის ბავშვობში, მოსმენილ და შემდეგ ჩანერილ ზეპირთქმულებას გადმოგვცემს. ზეპირთქმულების განხილვამდე მის მიერ ჩამოყალიბებულ შეხედულებებს გააცნობთ, რაც ქართველი ხალხის წარმოშობას და მასთან დაკავშირებულ ხალხურ შემოქმედებას, კერძოდ, მუსიკისა და ცეკვა-სიმღერის მდიდარ ტრადიციებს უკავშირდება. ფაქტობრივად, მისი წერილი წარმოადგენს მცირე კვლევას ქართული სიმღერა-მუსიკის წარ-

მოშობის შესახებ, რომელიც პირველ რიგში ძველი აღთქმის წიგნს „დაბადება“-ს და აგრეთვე სხვადასხვა მეცნიერთა მოსაზრებებს ეყრდნობა. ამ ზეპირთქმულებასთანაა დაკავშირებული მისი მოსაზრებებიდან გამომდინარე დასკვნაც და აღნიშნულ წერილს სწორედ ამ თანმიმდევრობით მიმოვიხილავთ.

მას მიაჩნია, რომ რამდენდაც კაცობრიობის ისტორია წარმოადგენს „პირმშო შვილს“ დიდებული წიგნისას, რომელსაც ეწოდება „დაბადება“, უპირველეს ყოვლისა, ქართველთა წარმოშობის და ვინაობის გამოკვლევა მკვლევარმა სწორედ აქედან უნდა დაიწყოს. ის ცდილობს „დაბადების“ მეშვეობით გაიკვლიოს გზა და მასში მოპოვებული ცნობების დახმარებით მიაღწიოს რაიმე დადებით შედეგს [2]. თუმცა არ გამოირიცხვას მეცნიერ-მკვლევართა დაკვირვებებსა და ჰიპოთეზებს, მათ შორის წერილობითი საისტორიო წყაროებისა და არქეოლოგიური კვლევის მასალების გათვალისწინებას.

განვიხილოთ მისი მოსაზრებები ქართველთა წარმომავლობის, მათი მდიდარი კულტურის გავრცელების არეალისა და იმ ცივილიზაციის შესახებ, რომელის საფუძველზეც აღმოცენდა ხმელთაშუა ზღვის, მესოპოტამიური და ზოგადად წინა აზიის ცივილიზაციები. საგულისხმოა, რომ წერილში, ბიბლიაში მოხმობილი წყაროების გარდა, მას მოყვანილი აქვს უცხოელი მკვლევარების: იოსებ ფლავიუსის, პროფესორ გლაგოლევის და სხვათა გამოკვლევებიც [3, 21-22; 4].

წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე, თავისი შეხედულებებიდან გამომდინარე, უნებლიედ ემხრობა ქართველთა სამხრეთ კავკასიაში საბოლოოდ განსახლების მიგრაციულ მოდელს. სამწუხაროდ, მის პირად არქივში დაცული აღნიშნული წერილი არაა დათარიღებული, ამიტომ ჩვენთვის რთულია, გავარკვიოთ, განიცდიდა თუ არა ის ქართველი მეცნიერი კორიფების: ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას და ნიკო ბერძენიშვილის მოსაზრებების გავლენას პროტოქართველური ტომების განსახლებისა და მათ მიერ შექმნილი ცივილიზაციის შესახებ [5]. ამის შესახებ მის წერილში არაფერია ნათქვამი, პირიქით, წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე გამოთქვამს ნუხილს, რომ, მიუხედავად მისი არაერთგზის დაინტერესებისა, ვერც ერთი ქართველი პროფესორისაგან მიიღო კითხვაზე პასუხი, თუ ვინ იყვნენ **ქალდეელები** ან მათი ქვეყანა **ქალდეა** რას ნიშნავდა? აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ის გარდაიცვალა 1936 წელს, ხოლო ზემოხსენებული მეცნიერების ნაშრომი 1943 წელს გამოიცა [5].

ჩვენი მოსაზრებით, წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე, კვლევების შედეგად, ნაწილობრივ დამოუკიდებლად მივიდა იმ დასკვნებამდე, რაც მოგვანებით აღნიშნულ სახელმძღვანელოში იქნა ჩამოყალიბებული. კერძოდ, საუბარია ხეთებისა და სუბარების შესახებ: „რომლებიც ძვ. წ. მე-2 ათასწლეულის დამდეგისათვის წინა აზიის უზარმაზარ მინა-წყალზე და სამხრეთ ევროპაში (ბალკანეთის, აპენინისა და პირინეის ნახევარკუნძულებზე) ცხოვრობდნენ... ხეთები და სუბარები ქართველ ტომთა წინაპრები არიან“ – ვკითხულობთ ხსენებულ ნაშრომში [5, 14].

რა თქმა უნდა, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ კორიფე მეცნიერების მოსაზრებების შესაძლო ზეგავლენას წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოს სტეფანეს შეხედულებებზე, მით უფრო, რომ ის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში თავისუფალ მსმენელად ირიცხებოდა და, ალბათ, ესწრებოდა კიდევ ივანე ჯავახიშვილის ლექციებს. ასეთ შემთხვევაშიც კი მისი კვლევა, ქართული სამუსიკო ხელოვნების წარმოშობა-განვითარების კვლევის მიმართულებით სიახლედ გამოიყურება. უფრო მეტიც, ის საინტერესო მოსაზრებას გვიზიარებს: „...ჩემი ღრმა რწმენით და დაკვირვება – გამოცდილებით ამ საკითხში, ეჭვი აღარ არის ჩემში, რომ მუსიკა-სიმღერა კაცობრიობაში შეიტანა და გაავრცელა ქალდეველის ხალხმა და მუსიკალური განათლება და მუსიკალური საკრავების გამოგონება-გაკეთება. ვარსკვლავმრიცხველი ხალხი, დროისა და საათების გამწანოებული ნუთ-წამებით და სხვა ბევრნაირ დარგის მომგონი ხალხი შესძლებდა სიმღერისა და მუსიკის გამოგონებასაც“ [2].

აღნიშნული თამამი განაცხადი, პირველ რიგში, მას გაკეთებული აქვს ძველი აღთქმის წიგნის „დაბადების“ საფუძველზე. ის აღნიშნავს, რომ „ქალდეველები, ჯერ კიდევ წინასწარმეტყველ მოსემდე 4000 წლით ადრე, დიდად განვითარებული და ძლიერი ხალხი იყო მინის დამუშავების, ვარსკვლავთმრიცხველობის, ასტრონომიის, ჰიმნოლოგიის (მზის ქება), მწერლობის და სხვა მიმართულებით“ [2]. აქვე მოჰყავს მოსე წინასწარმეტყველის შექმნათა წიგნის მე-4 თავის მე-22 მუხლი, სადაც წერია, რომ ლითონის დამუშავება და მუსიკალური საკრავების გაკეთება-გამოკვერვა ეკუთვნის თობელს და მის შთამომავლობას: „ხოლო სელაცა შვა თობელი: ესე იყო კვერით ხუროი მჭედელი რვალისა და რკინისა“, და მე-10 თავის მე-2 მუხლი: „ძენი იაფეთისნი, ღამერ და მაგოგ და მადაიმ, და იოავან: და ელისა, და თობელ, და მოსოქ, და თირას და ძენი ღამერისნი“.

„დაბადების“ შემდეგ ის სარწმუნოდ მიიჩნევს იოსებ ფლავიუსის გამოკვლევას: „თობელისაგან იწარმოეს თობელნი. (თობელთაც) ჩვენ ვუნოდებთ ივერიელებათ“ [3] და განაგრძობს: „...ამ თობელებს ჩვენ ვხვდებით დაბადების წიგნში 1300 წ. ქანანების ქვეყანაში, სადაც მცხოვრებთა უმრავლესობას შეადგენენ და დიდის პატივისცემით ეპყრობიან აბრამს, აყვავებული აქვთ მინის დამუშავება, კულტის მსახურება და აქვთ მშვენივრად მონყობილი პოლიტიკური ცხოვრება, ხოლო „ხეტტეველების“ სახელით დიდებული მათი ეფრონი, მისნი მოყმენი მეგობრულად შეხვდნენ აბრამს თავის ოჯახობით და უამრავი საქონლით... ბაბილონის გოდოლის დარღვევის შემდეგ ისინი გაიფანტნენ ენის შერევით და ერთი შთამომავლების დავინყებით“ [2].

წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე აღნიშნავს, რომ კავკასიაში მათ გადმოსახლებას საფუძველი დაუდო ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსარმა და არც ის ფაქტი მიაჩნია შემთხვევითად, რომ მირიან მეფე ნებროთის წიგნს ფლობდა. თავისი მოსაზრების გასამყარებლად მას მოჰყავს მეცნიერ რაისის წიგნი „დავინყებული სამეფო ხატეველთა“ (ხსენებულ ნაშრომს სამწუხაროდ ვერ მივაკვლიეთ, რაც უდავოდ, საინტერესო იქნებოდა – ს. ა.), აგრეთვე პროფესორ გლაგოლევის გამოკვლევა ხატეველთა ღამისთევის დღესასწაულებზე [4, 9-10]. მისი მოსაზრებით, ეს უკანასკნელი ნაშრომი დამაფიქრებელია, რადგან მასში აღწერილი ღამისთევები, დროსტარება, ქეიფი, ლხინი, ცეკვა-სიმღერა და ჭიდაობა გასაოცარი სიზუსტით ასახვას ქართველთა ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებებს.

მეტი დამაჯერებლობისათვის წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე „საქმე მოციქულთა“-ას იმონმებს (თავი 2, მუხლი 9). ის ამბობს, რომ ხეთელები ზედმეტად ნოდებული სახელი იყო ქალდეველებისა, რომლებიც იხსენიებიან საქმე მოციქულთაში და რომ ხეტტეველები იყვნენ ამასთანავე ძლიერ მუსიკის მოყვარული და მომღერალი, შემქცევი და პურმარილიანი, სტუმართმოყვარე და სათნო ხალხი“ [2].

წმინდა აღმსარებელ ეპისკოპოსს სტეფანეს მოსაზრებები ქართული მუსიკის წარმოშობის და განვითარების შესახებ მოგვიანებით დიდმა მეცნიერებმა და დარგის მკვლევარებმა თანმიმდევრულად ჩამოაყალიბეს. ივანე ჯავახიშვილი უარყოფდა ქართველთა მიერ ევროპული მრავალხმიანობის ნასესხობას და ქართულ მრავალხმიანობას ადგილობრივ, ორიგინალურ მოვლენად მიიჩნევდა [6].

აქვე უნდა მოვიყვანოთ რუსუდან ნურნუმის ნაშრომი „ქართული მუსიკის ისტორია უძველესი დროიდან მე-20 საუკუნემდე“, სადაც ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ქართველთა შორეულმა წინაპრებმა თანმიმდევრულად განვლეს მუსიკალური აზროვნების განვითარების ყველა ეტაპი, უმარტივესიდან მაღალგანვითარებულ ფორმებამდე და რომ ქართული მრავალხმიანობის ჩასახვა იმ შორეულ დროს უკავშირდება, როცა ადამიანები ჯერ კიდევ ჯგუფ-ჯგუფად ცხოვრობდნენ და მათი შრომა კოლექტიურ ხასიათს ატარებდა. ძველ ქართულში თამაშის, თამაშობის აღმნიშვნელი სიტყვა „მღერა“ იყო [7, 57].

როგორც ცნობილია, პირველი ნერილობითი ცნობა ქართული მუსიკის შესახებ ჩანს ძვ. წ. მე-8 საუკუნიდან. ასურეთის მეფის სარგონ მეორის ცნობით (ძვ. წ. 714), მის მიერ დაპყრობილი ურარტუს ერთ-ერთი სამთავროს, მანას მცხოვრებლები მაღალი კულტურის მატარებლები იყვნენ. განსაკუთრებით კი იმას აღნიშნავს, რომ ისინი მუშაობის დროს „მხიარულ სიმღერებს“ ასრულებდნენ [7, 50].

მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის აგრეთვე ბერძენი მხედართმთავრი და ისტორიკოსი ქსენოფონტე (Xenophon. Anabasis. წიგნი IV) [7, 53]. იგი მოგვითხრობს უძველესი ქართველური ტომის საბრძოლო და თავშესაქცევი სიმღერების შესახებ: „...როცა ისინი (მოსინიკები) მარტონი რჩებოდნენ, ერთმანეთში საუბრობდნენ და იცინოდნენ, ცეკვავდნენ ყველგან, სადაც მოხვდებოდათ, თითქოს უნდოდათ, თავისი ხელოვნება სხვებისათვის ეჩვენებინათ“ [7, 54]. ხაზს უსვამს ტაოხების დამარცხებისადმი შეურიგებლობას. განსაკუთრებით განაცვიფრა და შეძრა სურათმა, როცა დაინახა როგორ ყრიდნენ მშობლები ბავშვებს და შემდეგ თავადაც უკან მიჰყვებოდნენ [7, 53].

წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე, მუსიკა-სიმღერის წარმოშობა-განვითარების გარდა, მუსიკალური საკრავების გამოგონებასაც და მათ შექმნასაც ქართველებს მიაწერს. მის მოსაზრებას ამყარებს ერთ-ერთი უძველესი ცნობა ძველ კოლხეთში გავრცელებული მრავალღერძიანი სალამურის (ლარჭემი) შესახებ, რომლის გამომგონებლად და გამავრცელებლად ითვლება ქართველთა უძველესი ტომის მუშქების (მესხები) მეფე მითა [7, 44].

დავუბრუნდეთ სტატიის დასაწყისში მოყვანილ ზეპირთქმულებას სამყაროს შექმნის შესახებ. ვფიქრობთ, ეს თქმულება საინტერესო სიახლე იქნება კონკრეტული დარგის სპეციალისტებისათვის.

სხვადასხვა ხალხებში სამყაროს შექმნის სხვადასხვა მოდელი არსებობს, რაც საგულისხმო ინფორმაციას გვანვდის ამა თუ იმ ხალხის ეთნოფსიქიკის და მსოფლმხედველობის შესახებ. წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანეს მოთხრობილი ლეგენდის შინაარსი კი ასეთია: როდესაც ქვეყნიერება არ იყო გაჩენილი დალაგებით და იგი მთლიანად უკუნეთში იყო გახვეული, სინათლით მოცულ ბაღჩაბალის შუაგულში იდგა ქართულ სამოსში გამონყობილი ქალი: ქათიბში, ჩიხტიკოპ-კავებით, რომელსაც სახელოები ბეჭებზე ჰქონდა გადაყრილი. ეს ქალი მუყაითად ზელდა თიხას, როგორც ცომს. როდესაც კარგად დაზილა და დააგუნდავა, გააბრტყელა, როგორც ლავაში და მალლა შეისროლა. ამის შემდეგ მთელი სიბნელე-უკუნეთი გაქრა და გამოჩნდა ნათელი, ცა, დედამიწა, ყველაფერი მოენყო მშვენივრად. დალილ ქალს ხის ძირას მიეძინა და როდესაც გაიღვიძა, გვერდით კოხტად გამონყობილი მშვენიერი ვაჟკაცი იხილა, რომელსაც ქულაჯა კაბა და ბუხრის ქუდი ემოსა. ამის შემდეგ მათ დაიწყეს ცხოვრება და მათგან ჩამოვიდა ხალხი, მოშენდა პირუტყვი, ქვენარმავლები, ფრინველები და მცენარეები [2].

როგორც ვხედავთ, ლეგენდაში ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენს ქალი და წმინდად ქართული, ნაციონალური კუთხითაა დახატული სამყაროს შექმნის სურათი. აქ უნდა ვიგულისხმოთ არა მხოლოდ ქართული სამოსი, არამედ ის ფაქტი, რომ უძველესი ქართული წარმართობის დროინდელ ღვთაებათა შორის უზენაესად სწორედ მზის ქალღმერთი ითვლებოდა, მზის მეუღლედ კი ავდრის ღმერთი, ვაჟი ღვთაება. ხეთის მეფე ითვლებოდა ქალ-ღმერთი მზის, ხეთის სამეფოს „უზენაესი დედოფლის“ მსახურად, მის პირველ ქურუმად და იგი „დიდი მეფის“ ტიტულს ატარებდა. ხეთის მეფე თავის თავს „ჩემ მზეს“ უწოდებდა [5, 17].

საინტერესოა აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ ქალებს საპატიო ადგილი ეკავათ საზოგადოებაში. მაშასადამე, ლეგენდაში ქალის როლის წინა პლანზე წამოწევა და თვით სიტყვა „ქალდეა“-ს, როგორც სამყაროს შექმნის შუაგულში მყოფი ფიგურის, მნიშვნელობის ხაზგასმა შემთხვევითი არაა. წმინდა აღმსარებელი ეპისკოპოსი სტეფანე სწორედ „ქალდეა“-ს სახელწოდებაში პოულობს თავისი კვლევის გასაღებს და ამბობს, რომ თუ ამ სიტყვიდან მეორე „დ“ ამოიშლება, დარჩება „ქალდეა“. მის მოსაზრებით, სწორედ ეს უნდა იყოს „ქალდეა“-ს მნიშვნელობა – იგი ქალღვევლების ქვეყანას ნიშნავს.

ამრიგად, წმინდა აღმსარებელმა ეპისკოპოსმა სტეფანემ ერთ-ერთმა პირველმა გამოსთქვა ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ქართველთა შორეული წინაპრები, პროტოქართველები – ქალდეელები (იგივე ხეთები) არიან და სიტყვა „ქალდეა“-ს მნიშვნელობაც „ქალდეა“-დან წარმოსდგება: „ეს ის ხალხია, რომელსაც დედა ქალი თითქმის მიაჩნია რალაცა ღვთაებად, თითქმის აღმერთებს და აწერს მას ქვეყნის გაჩენასაც“, – აღნიშნავს ის წერილის ბოლოს [2] და ასეთი დასკვნის საფუძვლად მიიჩნევს მის მიერ მოხმობილ ზეპირთქმულებას, რაზეც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი. საგულისხმოა ასევე მისი დასკვნა ქალდეელებთან მიერ კაცობრიობაში მუსიკა-სიმღერის შეტანა-გავრცელების და მუსიკალური საკრავების გამოგონება-შექმნის შესახებ. მაშასადამე, ამ მოსაზრებით მან წინა პლანზე წამოწია ქართველთა პირველობა მსოფლიო მუსიკალური კულტურის ჩასახვა-განვითარების საქმეში.

ვფიქრობთ, აღნიშნულ მოსაზრებას არსებობის მყარი საფუძველი გააჩნია და საქართველომ, როგორც ვაზისა და ღვინის სამშობლომ, პირველობა მუსიკა-სიმღერის დარგშიც უნდა დაიმკვიდროს.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ს. ანდლულაძე, ეპისკოპოსი სტეფანე ბოდბელი (ვასილ კარბელაშვილი), თბილისი, 2006.
2. ქართველი ხალხის მუსიკა. საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. ვასილ კარბელაშვილის ფონდი №38, საქმე №157.
3. Иосиф Флавий, Иудейские древности. к. 1
4. Глаголев Сергей Сергеевич, Очерки по истории религий, ч. 1: Религии древнейших культурных народов. Сергиев Посад, 1902.
5. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, ივანე ჯავახიშვილის, ნიკო ბერძენიშვილის და სიმონ ჯანაშიას რედ., თბილისი, 1943.
6. ივანე ჯავახიშვილი, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1938.
7. რუსუდან ნურნუშია, ქართული მუსიკის ისტორია უძველესი დროიდან XX საუკუნემდე, თბილისი, 2020.

**The Holy Confessor Bishop Stephen (Karbelashvili's)
views on the origins of music and singing.**

Summary

The paper explores the beliefs of the holy confessor Bishop Stefan (Karbelashvili) on the history of Georgia, the spread of music and song, and the development of musical instruments. He was one of the first to propose that the Chaldeans (the same Hittites) were the distant forebears of the Georgians, the proto-Georgians. After conducting his investigation, he came to the conclusion that the Chaldeans were responsible for the invention of musical instruments as well as the development and spread of song-music among humans. The basis of the research include the oral history of the world's creation, appeals to heavenly scriptures, and the viewpoints of many experts in the field.

This is the first time the oral tradition has been published, which is another unique development that will definitely be of interest to academics working in the area. His Holiness Confessor Bishop Stephen emphasized the crucial role Georgians had in shaping and expanding global musical culture. We believe that the declared opinion has a good foundation, and that Georgia, as the motherland of grapes and wine, should assume a leadership role in music and singing as well.